

KÖNYVTÁR JÖVŐ PROGRAM – **EGY VÁLASZ AZ ÉVEZRED KIHÍVÁSAIRA**

„... az embereknek nemcsak azt kell adni, amit kívánnak, hanem azt is, amit kívánniuk kellene”

Goethe

Megjelent: Könyvtár jövő program - egy válasz az új évezred kihívásaira / Burai István. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 2012/09. Országos Széchenyi Könyvtár Könyvtári Intézete. Budapest, 2012. 3-18. p.

BEVEZETŐ

Ma Magyarországon a könyvtáros szakma neves képviselői közül is egyre többen osztoznak abban a felismerésben, hogy a könyvtár is – és egyre inkább – az információs piac egyik szereplőjévé vált. Ennek a – hangsúlyozottan – információs piacnak a kínálati oldala pedig a piaci verseny egyre öldöklőbb jeleit mutatja.

Évek óta foglalkoztat az a kérdés, hogy kellően felkészültek vagyunk-e az ezen a piacon való érdemi szereplésre, és ha nem, vagy nem eléggé, mit tehetnénk ennek érdekében?

Jelen tanulmány az első részében egy elemzés formájában megkísérli csokorba szedni azokat a kérdéseket és gondolatokat, amelyek a fenti felvetéssel kapcsolatban felmerülhetnek, második szakaszában bemutatja az információs piacon szereplő konkurensok által a jelenben és a közeljövőben alkalmazni kívánt módszereket és technikákat, végezetül a harmadik részében vázolja azt a megközelítést, amelyet a debreceni Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár és Művelődési Központ valósít meg, mintegy válaszként a feltárt folyamatokra.

Kiindulási alapként mindenképp a jelenlegi helyzet elemzése szükséges. Mivel – mint a tanulmány további részeiből reményem szerint az kitűnik – a mikrokörnyezet egyébként nem elhanyagolható tényezőivel szemben a makrokörnyezet változásai lesznek a meghatározóak, ezért úgy vélem, a kérdéskör átgondolására ez esetben talán a PGTT analízis adja a legjobb megközelítést.

PGTT (PEST) analízis – **a makrokörnyezet vizsgálata**

Politikai tényezők:

- A könyvtárak működését a jelenleg hatályos törvények, rendeletek, jogszabályok határozzák meg.
- A helyi politikai környezet stabil, társadalmi beágyazottsága erős.
- Törekvés a nemzeti értékek és érdekek jelentőségének megerősítésére.
- Országos szinten a különféle intézmények fejlesztéspolitikáinak egyeztetése hiányzik, nincs egységes koordinációs törekvés, nincs igazán operatív szintű céltudatosság a szakterületünkön. Az intézményrendszer kérdéskörébe tartozó egyes problémák megoldása ad-hoc jellegű, vagy helyi jelentőségű. (Ez a kérdés kiemelten fontos a TIOP/TÁMOP pályázatokkal kapcsolatban.)
- A közigazgatási és szakterületi átalakulás folyamata erős bizonytalanságot kelt az érintett intézmények körében.
- Az átalakulásokat levezénylő szervek törekszenek a folyamatosság biztosítására.
- Az EU erős támogatása a helyi értékek elérhetőségének biztosítására.

Gazdasági tényezők

- A recesszió hatása a költségvetésre, fenntarthatóságra jelentős bizonytalansági tényező.
- A költségvetés nem tud lépést tartani a növekvő kiadásokkal.

- Piacorientáltság megjelenése az intézmények működtetésében.
- Az állam szabadulni igyekszik a fenntartási kötelezettségei alól.
- Előfordulnak előzetes hatástanulmányok, számítások nélkül meghozott ésszerűtlen döntések.
- Dokumentumárak növekedése negatívan hat a dokumentum beszerzésekre.
- Jelentősen nőtt a pályázati források elérhetősége (többszörös finanszírozás).
- A pályázatok fenntartási kötelezettsége folyamatos, és elemi érdek is (ez magával hozza az üzemeltetési kiadások növekedését).
- A használók gazdasági helyzetének romlása kimutatható a beiratkozók számának csökkenésében.

Társadalmi tényezők

- Az élethosszig tartó tanulás jelentőségének felismerése társadalmi szinten.
- Az élethosszig tartó tanulás feladata és igénye felértékeli a könyvtárak társadalmi szerepét.
- A társadalom individualizálódása, atomizálódása, mint jelenség hatással van az intézményekre is.
- Kozmopolitizmus, multikulturalitás, határnélküliség társadalmi jelenségei erősödnek.
- Ezzel párhuzamosan viszont a nemzeti és helyi értékek felértékelődése, a lokális tényezők fontossága, és ennek egyre erősebb társadalmi tükröződése.
- Az értékek mellett az „értéktelen” tartalmak nagy mennyiségű megjelenése.
- Az azonnali információhoz jutás igényének társadalmi megjelenése, a praktikum előtérbe helyeződése.
- A szolgáltatások színvonal-emelésének egyre erősebb társadalmi elvárása.
- Speciális ismeretek és készségek megszerzésének igénye (munkaerőpiaci szempontok).
- Olvasási szokások változása.
- Az új generációk (Y és Z korosztályok, a 15-29 évesek) információkeresési és kezelési szokásai jelentősen eltérnek a korábbi korosztályok gyakorlatától.
- Ezen korosztályok a média által szocializálódnak.
- Az internetpenetráció ezen korosztályok esetén ma Magyarországon eléri a 88%-ot¹. (A teljes – 15-69 közötti – lakosságot tekintve is 61% a mutató!)
- A fiatal generációk új közösségépítési szokásokat alakítanak ki, és használnak.

Technológiai tényezők

- Az információ az egyik legfontosabb erőforrássá vált a világban.
- A világ technológiai fejlődése folyamatos követést, stratégiai válaszkészséget, innovációt igényel.
- A verseny az információ megszerzéséért az egyik legfontosabb terület az információ technológia világában.
- A deep-web (lásd később) elérésére tett erőfeszítések hamarosan jelentős eredményeket hoznak.
- Az információs piac keresleti és kínálati oldala megtalálja egymást akár a könyvtárak kihagyásával is.
- Az információs piac kínálati oldalának szereplői erős versenyben állnak főként egymással, de a társadalmilag beágyazott korábbi szereplőkkel is.
- A tartalomlétrehozás, az információkeresés és a közösségi szolgáltatások konvergenciája figyelhető meg.
- A kínálati oldal szereplői az egyes alrendszerek erős integrációját valósítják meg. (PI

¹ Internet-riport 2011/Q3. – TNS-NRC InterBus. 2012. január 13. 6. p., Internetes dokumentum: URL: <http://nrc.hu/index.php?name=OE-eLibrary&file=download&keret=N&showheader=N&id=215>

Google Plus)

- Ezen hatások visszacsatolódnak a keresleti oldalon megteremti az integrált szolgáltatások iránti igényt, azok elvárását is.
- Az új információhordozók megjelenése a könyvtárak folyamatos előrelépését, a technológia folyamatos követését igényli. Ez komoly erőforrásokat igényelne.
- Az eleve digitális tartalom részaránya egyre inkább túlsúlyba kerül.
- A social networking területén, és általában is jelenleg az "eredeti információfelhalmozás" korát éljük.
- Az információ „teljesség – relevancia – hitelesség” követelményháromszögében a kínálati oldal részéről a teljesség jelenleg a meghatározó tényező.
- A relevancia – hitelesség terén a könyvtárak előnye egyelőre jelentős, de csökkenőben van. Az előny még kiaknázható.
- Az autoritás (információ „jószág”) terén a változó leírási mélység okán az előny az információs szakemberekkel (könyvtárosokkal) dolgozó könyvtárak oldalán.
- Megjelennek a szakértői rendszerek utódai, a szemantikus keresők – komoly következmények a könyvtárak jövőbeli szerepét illetően.
- A nyitott szabványok lehetővé teszik a könyvtárak részére saját struktúrák kialakítását, partnerségi rendszerek kiépítését, szolgáltatásaik integrációját.

Jelen helyzetben úgy gondolom, az analízis két utóbbi, a társadalmi és a technológiai tényezőit érdemes komolyabban elemezni és értelmezni, már csak azért is, mert szemben a politikaival és a gazdaságival, ez utóbbiakra könnyebben lehet válasza a szakterületünknek. Továbbá úgy gondolom, a társadalmi és technológiai tényezők egymásra hatása jelen helyzetben erősebb, mint korábban bármikor. Mindezek okán az elemzés nem az egyes megállapításokat kiragadva próbálja a megértést szolgálni, hanem részjelenségeken és megoldásokon keresztül a tendenciát próbálja meghatározni.

Az Internetes információkeresés jövője

(A tanulmány ezen részéről részletesebben a szerző a 3K-ban korábban megjelent cikkében².)

A XXI. század világában az információ, mint erőforrás értékesebbé vált, mint valaha. Jelentősége elérte, vagy talán egyes területeken meg is haladta a nyersanyagok, vagy a közlekedés fontosságát, az üzleti, politikai, katonai, társadalmi, kulturális stb. élet szinte minden területén a legmeghatározóbb tényezővé vált. Ez a rész – talán elfogadható módon – a mai világban fellelhető legfontosabb ismerethalmaz, az Internet és az abban való információkeresés jelenét és közeljövőjét kutatja, egyben ki kíván térni mindezek könyvtárakra gyakorolt hatására, különös tekintettel a XXI. századi könyvtárhasználók igényeire.

Az információkeresés fontosságát jól mutatja, hogy a legjelentősebb innovációk az Internetet érintően az utóbbi 5 évben pontosan ezen a területen zajlottak. Talán az sem véletlen, hogy az Internettel kapcsolatos információtechnológiai cégek közül a legjelentősebbek konkrétan erre a területre specializálódtak. Az is egyértelműnek látszik, hogy az internetes innovációk közül három emelhető ki, és válik meghatározóvá: a tartalomlétrehozás, a közösségi szolgáltatások és a keresés. (Itt megjegyzem, hogy meglátásom szerint az első kettő is jelentős részben visszavezethető az információkeresés területére, azaz a területek nem válnak el igazán egymástól.) A terület maga pedig olyan sebességgel változik, fejlődik, hogy igazán pontos előrejelzést ma a világon senki nem képes adni.

² Burai István: Az internetes információkeresés jövője és a könyvtárak. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 2011/03. - Országos Széchényi Könyvtár Könyvtári Intézete. Budapest, 2011. 3-6. p.

Az információtechnológia tartalomszolgáltatási területén három jól elkülöníthető fő fejlesztési területet határozhatunk meg:

A tartalomlétrehozás

Nem kétséges, hogy globálisan tekintve az elektronikus dokumentumok aránya a nyomtatottakhoz képest folyamatosan és megállíthatatlan módon nő, még akkor is, ha egyébként a nyomtatott dokumentumok kiadásának száma a XXI. század elején elérte csúcsát. Tehát a relatív elmozdulás már érzékelhető. Mint ahogy beszédes az is, hogy a világ egyik legnagyobb kiadványát, az Amazon-nak az elmúlt időszakos forgalmát tekintve a digitális tartalmak (e-book) eladásban elhagyták a hagyományos nyomtatott termékekét³. Az eleve az Interneten létrejövő tartalmak, valamint a digitalizálás útján oda felkerülő (a céges, pl. Google-books⁴ – ill. a különféle nemzeti, pl. a francia Gallica⁵ – és közösségi, pl. az Europeana⁶ – projekteknek köszönhetően egyre nagyobb számú) tartalmak mellett ezeknek is egyre jelentősebb szerepük lesz. Ez az exponenciálisan gyarapodó adat- és információhalmaz állítja kihívás elé az ebben keresni, eligazodni vágyókat.

Közösségi szolgáltatások

A social networking területén – mint általában az információtechnológia egyéb területein is – jelenleg az "eredeti információfelhalmozás" korát éljük. Igazolja ezt az is, hogy minden, ezen a területen tevékenykedő cég a legváltozatosabb információkhoz kíván hozzájutni, maga alá gyűjteni, lásd pl. a StreetView, kapcsolati – közösségi hálók, wifi hotspotok adatai, e-mail címek, fotók stb. Úgy vélem, hogy a közösségi szolgáltatások fejlesztésének – a használók igényeinek kielégítésén túl – nyilvánvalóan az egyik fő célja ez.

Keresés

Talán a legfontosabb részterület. Különösen annak fényében az, hogy ha megpróbáljuk megbecsülni azt az információmennyiséget, amelyben kereshetünk. És ebben az esetben jócskán alul is értékelhetjük – mert valódi méreteit megbecsülni is több mint merész, lásd a deep-webet érintő kutatásokat. Egyes adatok szerint ugyanis a web a keresőprogramok által nem látható részének mérete 2-5000 szerese az azok által – és így általunk – közvetlenül (a keresők által) elérhető tartalomnak!⁷ Mindez talán elegendő ahhoz, hogy elhiggyük, a keresés két legfontosabb minősítő jelzője, a teljesség és a relevancia körében ezen a téren a létező legnagyobb kihívások elé néz bármifajta fejlesztés.

A ma legelterjedtebb keresők a tankönyvi definíció szerinti teljességre törekvő keresési metódusokat támogatják, de ez megtévesztő megközelítés. Nem nevezhetünk csak azért egy találathalmazt a kérdést tekintve teljesnek, mert több tízezer potenciális találatot adott. A keresők által el nem ért információk magas, ill. a releváns információk – a teljes találati számhoz viszonyítva – meglepően alacsony száma mutatja, hogy a jelenleg elterjedt és népszerű keresőrendszerek gondokkal küzdenek.

Mindezek után nem véletlen, hogy a jelenleg használt indexeléses, és algoritmusokkal rendezett keresési eljárások mellett komoly kutatások folynak olyan keresők kifejlesztésének az irányába, amelyek már nem az információ vélhetően helyes forrásához irányítanak, hanem magát az információt, adatot adják válaszul a feltett kérdésre. Ilyenek pl. a szemantikus keresők. Az egyik

³ 2009 karácsonyának első napján történt meg először, hogy több e-könyv fogyott az Amazonon, mint kemény fedelű papír alapú, 2010 nyara óta pedig ez az általános. 2012 nyaratól pedig a teljes forgalmat tekintve is érvényes a megállapítás.

⁴ Lásd: <http://books.google.com/>

⁵ Lásd: <http://gallica.bnf.fr/>

⁶ Lásd: <http://www.europeana.eu/portal/>

⁷ Lásd még: http://www.technet.hu/hir/20101026/a_web_sotet_oldala/

legjelentősebb ilyen példa a WolframAlpha⁸, de továbbá pl. a True Knowledge⁹, valamint a Microsoft Bing¹⁰ is egyre komolyabban alkalmazza a szemantikus eszközöket. Nem feledhetjük, hogy a jelenlegi általános keresők a relevancia biztosításának kérdésében többségében főként statisztikai eszközöket alkalmaznak. Ezen megoldások „jósági foka” természetesen javul a feldolgozott információ mennyiségének az exponenciális növekedésével, de nem érheti el az adatszolgáltató rendszerek hasonló adatát. Itt meg kell említeni, hogy a terület kutatói szerint a „jóság”, szakszóval autoritás az egyes tárgyköröktől függően változó leírás mélység esetén érhető el.¹¹ Ez persze kérdéseket vet fel a gépi feldolgozás hatékonyságát illetően. A relevancia és a teljesség mellett még egy jelentős tényező a hitelesség, amelynek biztosítása fontos, ám jelenleg komoly hiányosságok mutatkoznak körülötte. A web-et alkotó adatmennyiség tekintetében talán ez biztosítható a legnehezebben, és itt komoly előnnyel indulhatnak a könyvtárak.

Az általános célú fejlesztések mellett születtek témaspecifikus megoldások is. Ilyen pl. az élettudományok és egészségügy területén születő szövegek feldolgozására szakosodott GoPubMed¹², vagy általában a tudományok képviselőinek szánt, a szemantikus keresés és a közösségi szolgáltatások egyfajta ötvözetét a nyújtó ResearchGate¹³.

Hogyan lehetne ezeket a képességeket kiterjeszteni az Internet egészére? Vagy másképpen: hogyan lehetne létrehozni a szemantikus webet¹⁴? Az bizonyosnak látszik, hogy egy lépésben ez a feladat nem megoldható, jelenleg semmilyen módszer vagy eszköz nem áll rendelkezésre ehhez.

A piaci szereplők eszközkészletének megismeréséhez érdemes itt egy kis technikai kitérőt tennünk:

A kifejezést (semantic network) legegyszerűbben Margaret Masterman, a Cambridge University munkatársa használta egy általa épített fogalmi rendszerre 1961-ben.¹⁵ Értelmezésében ez olyan gráfokból felépülő háló, ahol a csúcsok egy fogalmat reprezentálnak, az élek pedig a közöttük lévő kapcsolatot. A kapcsolat erőssége az él súlyozásával jelölhető.

A web ebbe az irányba történő továbbfejlesztésének ötlete nem másnak, mint a WorldWideWeb kitalálójának, Timothy Berners-Lee-nek egy 1994-es javaslata, aki 2001-ben szerzőtársaival a Scientific American-ban publikálta is az elgondolás legfontosabb elemeit.¹⁶ Berners-Lee (aki a mai napig betölti a W3C elnöki pozícióját) megfogalmazásában az internet végső célja nem más, mint az adatok összekapcsolásából létrejövő tartalomháló és annak értelmezési lehetősége és képessége. Szemben a mai, gépek összekapcsolásából álló rendszerrel.

Sajnálatos módon a már meglévő lehetőségek is kihasználatlanul állnak, pedig már régóta alkalmazhatóak lennének. Ilyen pl. a World Wide Web Consortium (W3C) által már 1998-ban elfogadott XML specifikáció, amelyben lehetőség van a weboldal szövegének leíró adatokkal, címkékkel, metaadatokkal való ellátására. A szemantikus web létrehozása területén talán a legkomolyabb előrelépést jelentette a W3C által 2004-ben kiadott ajánlás az átdolgozott Forrásleíró keretrendszerre (Resource Description Framework, RDF¹⁷) és a Webontológia nyelvre (Ontology Language, OWL¹⁸). Az így kialakított hármas eszközkészlet kitűnően alkalmazható, bár a

⁸ Lásd: <http://www.wolframalpha.com/>

⁹ Lásd: <http://www.trueknowledge.com/>

¹⁰ Lásd: <http://www.bing.com/>

¹¹ Benediktsson Dániel: Az információ értékelése mint ökológiai jellegű folyamat. 2. rész. In: Könyvtári Figyelő. 1. sz. (2003) 89 – 101. p.

¹² Lásd: <http://www.pubmed.org>

¹³ Lásd: <http://www.researchgate.net/>

¹⁴ Lásd: <http://www.w3.org/2001/sw/>

¹⁵ Masterman, Margaret: Semantic message detection for machine translation, using an interlingua. In: NPL (1961) pp. 438-475.

¹⁶ Berners-Lee, Tim [et al.]: The Semantic Web : A new form of Web content that is meaningful to computers will unleash a revolution of new possibilities. Scientific American Magazine, (May 17, 2001) [internetes dokumentum] URL: <http://www.scientificamerican.com/article.cfm?id=the-semantic-web>

¹⁷ Lásd: <http://www.w3.org/RDF/#projects>

¹⁸ Lásd: <http://www.w3.org/TR/owl-ref/>

legkevesbé sem egyszerű rendszert alkot, ahol az XML a weben lévő adatoknak és dokumentumoknak struktúrát ad (szintaktika), az RDF a meghatározások elkészítésének egy szabványos módja (szemantika), és az ezt megtöltő közös tárgy- vagy területspecifikus szókészlet pedig az OWL.¹⁹ (A gyakorlati alkalmazás módjai megismerhetők többek között Gottdank Tibor 2005-ben megjelent munkájából.²⁰)

Az már említett WolframAlpha is igazolja, hogy a szemantikus rendszerek másik kulcsterületén, a "mesterséges intelligencia" kutatásban – és így az ontológiák alkalmazásában is – sikerült jelentős fejlődést elérni. Szintén a hatékonyságnövelő megoldások közé sorolható a Google elképzelése, egyfajta "statisztikai intelligencia" alkalmazásba vétele. A kis túlzással végtelen mennyiségű információ statisztikus elemzésével valóban el lehet érni egy olyan tudásbázis-minőséget, amely már mutatja a szemantikus web, vagy ha úgy tetszik, a mesterséges intelligencia bizonyos jellegzetességeit. Az eddig el nem érhető tartalmak hozzáférhetővé tétele szempontjából komoly lehetőségeket rejt még pl. a Peer-to-Peer (P2P)²¹ technológia és a keresők ötvözése is.

Itt szükséges megjegyezni, hogy a közeljövő keresőrendszereinek egy igen fontos képességet is biztosítaniuk kell a jövőben: ez pedig a géppel kérdezhetőség feltétele. Az ontológiák kialakításának óriási kihívásán túl is igen problematikus terület ez, és nem is csak technológiai akadályokkal tűzdelt, hiszen a különféle keresési szolgáltatók üzleti érdekei is sokszor az együttműködés ellen szólnak. Jól példázza ezt a közelmúlt egyik eseménye, miszerint a Google kitiltotta adatai lekérdezéséből a Facebook-ot, a kölcsönösség hiányára hivatkozva, bár korábban is csak egyoldalú volt a lehetőség: a Google soha nem jutott hozzá a Facebook adataihoz.

Összefoglalva: az internetes keresés jövője szükségszerűen a szemantikus, tudásalapú, továbbá hagyományos indexelős eljárások rugalmas, egymást kiegészítő, előnyöket, felületet ötvöző alkalmazásában keresendő – hiszen a webet alkotó oldalak nagy része nem fog megváltozni azonnal.

Következtetések

Mégis, hol van ebben a környezetben a könyvtárak szerepe? Ki az, aki a közeljövő hálózatalapú társadalmában megcélozható, aktív felhasználója lehet a jövő könyvtárainak? Van-e a XXI. századi könyvtáraknak egyáltalán bármiféle válasza ezekre a tendenciákra?

A könyvtárunkban végzett statisztikai vizsgálatok²² is azt mutatják, hogy a könyvtárba látogatók immár nagyobb hányada nem konkrét dokumentumért, hanem információért jön a könyvtárba. De még ennél is ijesztőbb, hogy a fiatal, 12-25 év közötti generációknak szinte kizárólagos információforrásává az internet, a „Google” vált. És ez utóbbi tendencia a könyvtári keresőkérdések egzakt statisztikai adataiból világosan kimutatható! Gyakorlatilag a legfőbb információfogyasztó korosztályok ma már szinte kizárólag az internetről szerzik be pl. a tanuláshoz szükséges anyagaikat, tudásukat.

Ezzel összefüggésben, tendenciákat figyelve (valamint az IT infrastruktúra magyarországi otthonokban való elterjedtségét figyelembe véve) nem kétséges, hogy a közeljövő átlagos polgára a számára szükséges információk döntő többségét az Internetről fogja beszerezni. Becslésem szerint ennek bekövetkeztéig pedig ténylegesen nem több, mint 4-5 év van hátra. (Ne felejtjük el, hogy ennyi idő alatt egy 8. osztályos általános iskolából egyetemi hallgató lesz – az információk egyik legaktívabb fogyasztója.)

Hogyan őrizhetők meg mégis ezek az olvasók a könyvtárak számára? Kizárólag csak olyan

¹⁹ Lásd részletesen: <http://www.w3c.hu/wiki/szemweb/>

²⁰ Gottdank Tibor: Szemantikus web : Bevezetés a tudásalapú internet világába. Budapest, ComuterBooks, 2005. ISBN 963 618 339 2

²¹ Lásd: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Peer-to-peer>

²² Lásd: <http://ki.oszk.hu/content/magyarorszag-i-konyvtarak-statisztikai-adatai>

módon, hogy a könyvtárak „mennek el” hozzájuk. Pontosabban fogalmazva úgy, hogy az általuk leggyakrabban látogatott környezetben és használt rendszerekben a könyvtárak, közgyűjtemények is megjelennek, minőségi alternatívát nyújtva a piaci alapú adatszolgáltatókkal szemben, elsősorban a **relevancia** és a **hitelesség** területén élvezett **előnyeinket** kihasználva. Az olvasói igények kielégítése csak a könyvtárak előzőekben vázolt rendszerekbe való integrálásával képzelhető el. Ilyen **képességeket** biztosítanak számunkra a **metakeresők** alkalmazásba vétele, helyi **metaadatbázisok építése**, a lokális rendszereken túl kistérségi, regionális metaadatbázisokba való integrálás, egységes keresési portálok létrehozása. Kiemelt szerepet kell kapjon a könyvtárak **különgyűjteményeinek** elérhetővé tétele ugyanezen rendszereken keresztül. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy ezek azok a tartalmak, amelyek az információs piac többi szereplője részére nem, vagy csak aránytalanul magas befektetés árán lenne elérhető. Tehát az ezen a területen élvezett előnyünket ki kell használnunk. Szerencsére erre már van összeurópai példa is, a helyismereti információkat gyűjtő EuropeanaLocal²³. El kell érni, hogy a "Google – Facebook-generáció" is elérhesse a könyvtárakban felhalmozott tudás nagyrészét. És nem felejtethetjük el közben, hogy mindezt úgy kell kidolgozzuk, hogy közben a világ legnagyobb, nyereségérdekelte cégeivel kell versenyeznünk a felhasználók figyelméért. Ebben a versenyben pedig sem az adatmennyiségben, sem az frissességben nem lehetünk nyertesek, egyedül a tartalomban. A releváns és hiteles, máshonnan be nem szerezhető tartalomban. De abban is csak akkor, ha a jelenlétünk az adott felületen egységes, teljes és folyamatos. Mindez pedig nem biztosítható más módon, csak a szemantikus rendszerek által támasztott igényeket kielégítve, a meglévő rendszereink közös rendszerekbe, metakeresőkbe való integrálásával, a partnerségi kapcsolatok által tömegében is jelentős szolgáltatások működtetésével.

Úgy gondolom, egy könyvtárnak ma az a feladata, el kell döntenie: reagálni és hatni akar-e ezekre a változásokra (esetleg bölcsen elébe menni), cselekvő részese akar-e lenni, avagy csupán elszenvedője. Meggyőződésem, hogy kizárólag az első megoldás vezethet eredményre, hiszen az információs társadalomban csak úgy maradhatunk fent, ha a birtokunkban lévő információkat a leghatékonyabban kezeljük – ugyanis ma már nem a könyvtárak privilégiuma ez a terület.

A tanulmány harmadik részében vázolom a Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár ezen kihívásokra megfogalmazott megoldásainak lépéseit.

KÖNYVTÁR JÖVŐ PROGRAM

Jelen leírás csak vázolja a programot, de a megvalósítás minden operatív részlete kidolgozott, és a „know-how”-n felül annak **végrehajtása** az alapok megteremtését és az első 16 partner bevonását illetően már 2010 (TIOP 1.2.3 és TÁMOP 3.2.4) óta **folyamatban van** az intézményünkben.

Kiemelten fontos megjegyeznem, hogy a program végrehajtása **nem igényel plusz forrást**, az egy konszolidált **költségvetési támogatásból**, valamint a folyamatban lévő **pályázatok forrásaiból** megvalósítható.

A program – bár formálisan a Méliusz Központ irányítására vonatkozik – feladatának tekinti a teljes megyére vonatkozó fejlesztési koncepció felvázolását, hiszen meggyőződésem, hogy mint megyei intézménynek, elsődleges feladatunk a megye és a régió, valamint a határon túli magyarok települések igényeinek, elvárásainak való megfelelés. Ezen formában kiemelt feladat szolgáltatási központ szerepkörön túl egyfajta **fejlesztési centrumként** való működés is. Fontos hangsúlyozni azt is, hogy ezen program ugyan nem kizárólag a könyvtári struktúrához kötődik, de kétség kívül ebben a környezetben működik leghatékonyabban. A jelenlegitől eltérő, bármely **közgyűjteményi intézményi struktúra** mellett is létrehozható, ill. **működtethető**. A

²³

Lásd: <http://www.europeanalocal.eu/>

módszer átvételének lehetősége más könyvtárak számára is adott.

Stratégiai cél

Ezen program stratégiai célja **megszüntetni** információs téren a partnertelepülések és intézményeik **közigazgatási határok közé szorítottságát**, egy teljes megye nyilvánosságát biztosítva mindannak a helyi értéknek, amelyről eddig nem tudhatott más, csak az adott település könyvtárlátogató közössége. Egy olyan rendszer magját építettük ki, amely megváltoztatja a lakókörnyezetünkhöz való viszonyunkat azzal, hogy az eddig elérhetetlen vagy ismeretlen információkhoz, adatokhoz, vagy sokkal költőibben, de tényszerűbben: **a megyék páratlan kulturális értékeihez férhetnek hozzá látogatóink akár otthonukból is, bárhol is éljenek a megyében vagy a régióban.** Valódi funkcionális hasonlattal élve a Méliusz Központ falait a megye határáig – illetve a határon túli települések bevonásával azon túl is – kívánja terjeszteni.

Alapvető cél

A program alapvető célja egy olyan könyvtári (és ezen keresztül általában közgyűjteményi) adat- és szolgáltató központ létrehozása, amely felépítésénél fogva eleget tesz az előző fejezetben foglalt kihívások megválaszolásának, valamint a fenntarthatóság követelményének, a fejleszthetőség kívánalmának és az ésszerűség igényének is. Mindezek elsődleges célja a használó, az olvasó teljesebb kiszolgálása, lakóhelytől függetlenül.

A program ennek elérésére öt kulcsszót jelöl meg:

„ÁR/ÉRTÉK ARÁNY” – HATÉKONYSÁG – PARTNERSÉG – KOORDINÁCIÓ – INTEGRÁCIÓ

„Ár-érték arány”

Az informatika, ill. általában a műszaki területek, legfőképp a gazdaságtudományok, de napjainkra egyre inkább a köznyelv is használja ezt a kifejezést.

Meggyőződésem, hogy a közigazgatásban és a kultúra terén is egyre fontosabb szerepet fog kapni, hiszen nem kétséges: a társadalom számára a közösség (költségvetés) által fenntartott intézmények és szolgáltatások esetében is releváns kifejezés. Tudott, hogy a kulturális intézmények, köztük a közgyűjtemények fenntartása jelentős terhet ró a költségvetésre. Nem kétséges, hogy szükség van a szigorú szabályozásra. Mint ahogy az is nyilvánvaló, hogy az ésszerűsítések nem járhatnak együtt a szolgáltatás tartalmának vagy színvonalának csökkenésével.

Sőt, azt gondolom, ezen program megvalósításával képesek vagyunk nemcsak hogy növelni a szolgáltatás színvonalát, jelentősen kiterjeszteni a partnerközösség kulturális értékeihez hozzáférni képes használók, olvasók körét, hanem új alapokra helyezhetjük a jövő generációinak a közösségi intézményekhez, és ezen belül a közgyűjteményekhez való viszonyát is.

Azaz növelni tudjuk a társadalom, a használó (ezáltal a fenntartó) szempontjából nézve az Intézmény „ár-érték” arányát.

Hatékonyság

Az előzőekből következően a források felhasználásának ésszerű volta elengedhetetlen. Ez pedig csak a funkciók integrálásával, konkrét, projektalapon történő, kölcsönös előnyöket biztosító, **a rendszerszintű párhuzamosságokat megszüntető partnerségi összefogással** lehetséges.

Partnerség

A program biztosítja ezen feltételek mellett az együttműködés megvalósítását, olyan előnyök elérését téve lehetővé, amely más módon elképzelhetetlen. Mint tudjuk, **a közösség mindig több, mint az egyének számszerű összessége!** Ezt egy egész megyére vonatkoztatva pedig példátlan energiákat képes megmozgatni a meglévő, de ezidáig a széles rétegek számára

elérhetetlen értékek hozzáférhetősége érdekében!

Koordináció

Kétségtelen, hogy a Méliusz Központ, mint megyei intézmény egyik legfontosabb feladata a megye partnerintézményei körében a szakmai tevékenységek koordinációja, mivel a partnerség önmagában nem tesz eleget a hatékonyság feltételének. A fenti célok elérése érdekében a partnerek között élő, funkcionális koordináció történik, megelőzve ezzel a szigetfejlesztések által generált szükségszerű párhuzamosságokat, ezáltal a nem hatékony forrásfelhasználást. Ezt szolgálja szolgáltatási központi és koordinációs szerepkörön túl egyfajta **fejlesztési centrumként** való működés is.

Integráció

Az információs piacon érvényesülni, vagy egyáltalán létezni kívánó közintézmények szükségszerűen össze kell hangolják, lehetőség szerint **közös szolgáltatásban** kell egybeintegrálniuk egyéni értékeiket, kizárólag ekkor van esélyük a hatékony, kitűnő ár-érték arányt mutató működésre, valamint a társadalmi változásokra való hatékony válaszadásra.

A KÖNYVTÁR JÖVŐ program végrehajtásának eszközei

Partnerségi pillérek:

- Megyei közös kereső platform
- Megyei közös helyismereti feltáró adatbázis
- Megyei Elektronikus Dokumentumszolgáltató Rendszer (MEDeR)
- Megyei Közhazsnú Információs Portál
- Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer (KSZR) és Kistérségi mozgókönyvtári ellátás

Megyei közös kereső platform

A pillérek között a legjelentősebb komponens, a gyakorlatban ez fogja össze a megye minden partnerintézményének minden online szolgáltatását, egy közös kereső felületen integrálva mindazt a tudást, amivel ezen intézmények rendelkeznek. A használó oldaláról ez egy felület, amelyen egyszerű vagy összetett keresés kezdeményezhető, amely akár egy-egy kiválasztott partner, akár a teljes közösség minden adatára keres. Ezzel lehetővé válik az információk egy olyan „kritikus tömegének” a reprezentálása, amely már jelentős szereplőként ajánlkozhat az információs piacon. A program ezen eleme jelenleg már 15 taggal működik.

Megyei közös helyismereti feltáró adatbázis építés

A legmagasabb tartalmi értékű, emellett konkurencia nélküli szolgáltatási terület. A partnerekkel közösen, egységes feltárási elveket alkalmazva épített helyismereti adatbázis – túllépve a terület hagyományos értelmezésén – nem kizárólag dokumentumleírást tartalmaz, hanem a helyi értékek teljes spektrumát képes feltárni és továbbszolgáltatni a teljes szövegű anyagoktól kezdve a fotógyűjteményeken át a videó és hangzó anyagokon keresztül akár egy esemény vagy rendezvény archiválásáig bezárólag. A projekt jelentőségét jól mutatja, hogy tervek szerint már 2013-ban a hajdú-bihari közösségi helyismereti gyűjtemény bekerül az EU EuropeanaLocal összeurópai helyismereti rendszerébe. A program ezen eleme jelenleg 16 taggal működik.

Megyei Elektronikus Dokumentumszolgáltató Rendszer (MEDeR)

A program ezen pillére a jelenlegi és jövőbeni szerzői jogi szabályozásnak megfelelően képes biztosítani a dokumentumok távhasználatát, a partnerkönyvtárak között megosztva a digitális dokumentumokat (jelenlegi jog szabályozás). Ez a gyakorlatban a könyvtári falak kiterjesztésének modellje, hasonlóan működő megvalósítása országosan a NAVA (Nemzeti Audiovizuális

Archívum²⁴). A szerzői jogi szabályozás változása esetén a rendszer azonnal alkalmas az otthoni kölcsönzés megvalósítására, hasonlóan a német és az osztrák példákhoz.

Ezen pillér jelentősége azért is kiemelten fontos, mert az e-könyvek közeljövőben történő rohamos elterjedésére a hazai könyvtárak még semmilyen módon nem készültek fel.

A komponens jelenleg még nem üzemel, TÁMOP pályázati előkészítése folyamatban van.

Megyei Közhasznú Információs Portál

A program ezen pillére kifejezetten többet nyújt a partnerintézmények (könyvtárainak) publikációs lehetőségének biztosításánál, és jóval túlmutat a könyvtári feladatkörön, már a közművelődési szerepkör bővítését célozza: a már meglévő portálszolgáltatásunk bővítésével lehetővé tehető a partnertelepülések bemutatkozása, közhivatalok, kultúra, szabadidős programok, fesztiválok – rendezvények, turizmus, civil szervezetek, közlekedés, posta, helyi látnivalók bemutatása, és akár virtuális séta is.²⁵ A célja azon túl, hogy még több információt biztosítsunk a látogatóinknak a megyénk értékeiből, azon kistelepülések segítése, akik önerőből képtelenek lennének egy ilyen „honlap” szolgáltatás elindítására.

A központi portál rendszer ehhez már rendelkezésre áll. A leendő partnerek részéről ehhez nincs szükség fejlesztésre, csak a hatékonyan működő továbbképzési rendszerünkben való részvételre.

Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer (KSZR) és Kistérségi mozgókönyvtári ellátás

Az egyes szolgáltató helyek nem, vagy csak korlátozott módon képesek önellátásra, alapfunkcióikat is csak egy erős intézmény vagy szervezet bázisára támaszkodva tudják ellátni. Az önellátásra törekvés helyett állománymozgatás a kisebb közösségek segítésére. A szolgáltató rendszer keretében birtoklás helyett hozzáférés biztosítása a rendszer tagjainak.

Rendszerünkben nem csak a dokumentumok beszerzését s forgatását végezzük el, hanem egész kapcsolatrendszerünket és szakmai felkészültségünket bocsátjuk a tagkönyvtárak rendelkezésére. A már 1996 óta működő ellátó rendszer, később KSZR, valamint a 2007 óta működő mozgókönyvtári ellátás megvalósulása révén a falvakban, a kistelepülésen élők is a könyvtári rendszer egésze által nyújtott szolgáltatások (információ és dokumentum ellátás, felnőttoktatás, speciális és praktikus szolgáltatások, rendezvények) részesei. A funkció továbbra is kiemelt terület. Legfontosabb feladat a partnerintézmények körének további bővítése, valamint legfőképp ezen rendszer kapcsolása a fentebbi pillérekhez, ezáltal integrált szolgáltatási környezet biztosítása a partnerek felé is. Jelenleg már 37 partnerrel van szerződéses kapcsolatunk.

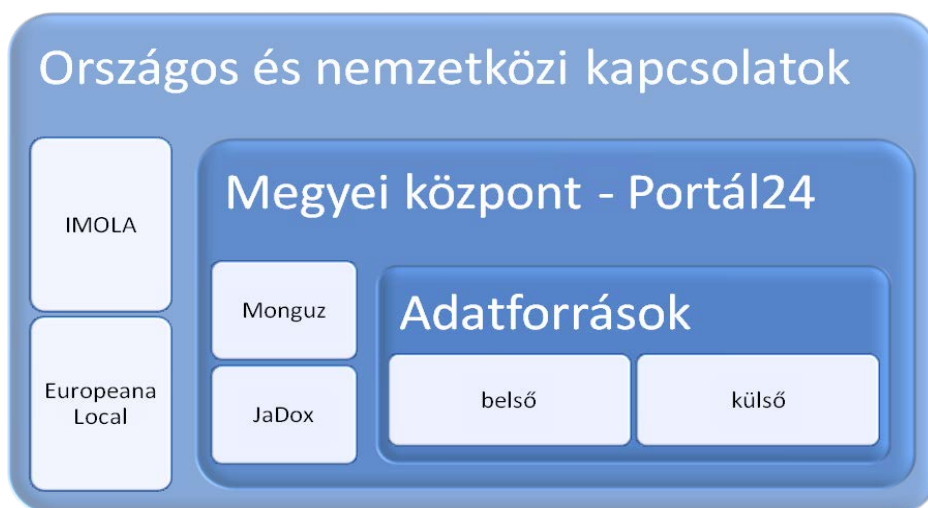
A KÖNYVTÁR JÖVŐ program *kapcsolatainak három szintje*

²⁴

A NAVA a magyar nemzeti műsorszolgáltatói kötelezpéldány-archívum, amely jellegénél fogva audiovizuális tartalmakat gyűjt. A NAVA olyan az elektronikus műsorok számára, mint az Országos Széchényi Könyvtár a nyomtatott kiadványok vagy a Magyar Nemzeti Filmmarchívum a magyar filmek számára. Az archívum 2006. január 1-én kezdte meg munkáját. Az országban lévő NAVA pontok falain belül az archívum anyaga kereshető, és teljes terjedelmében megjeleníthető.

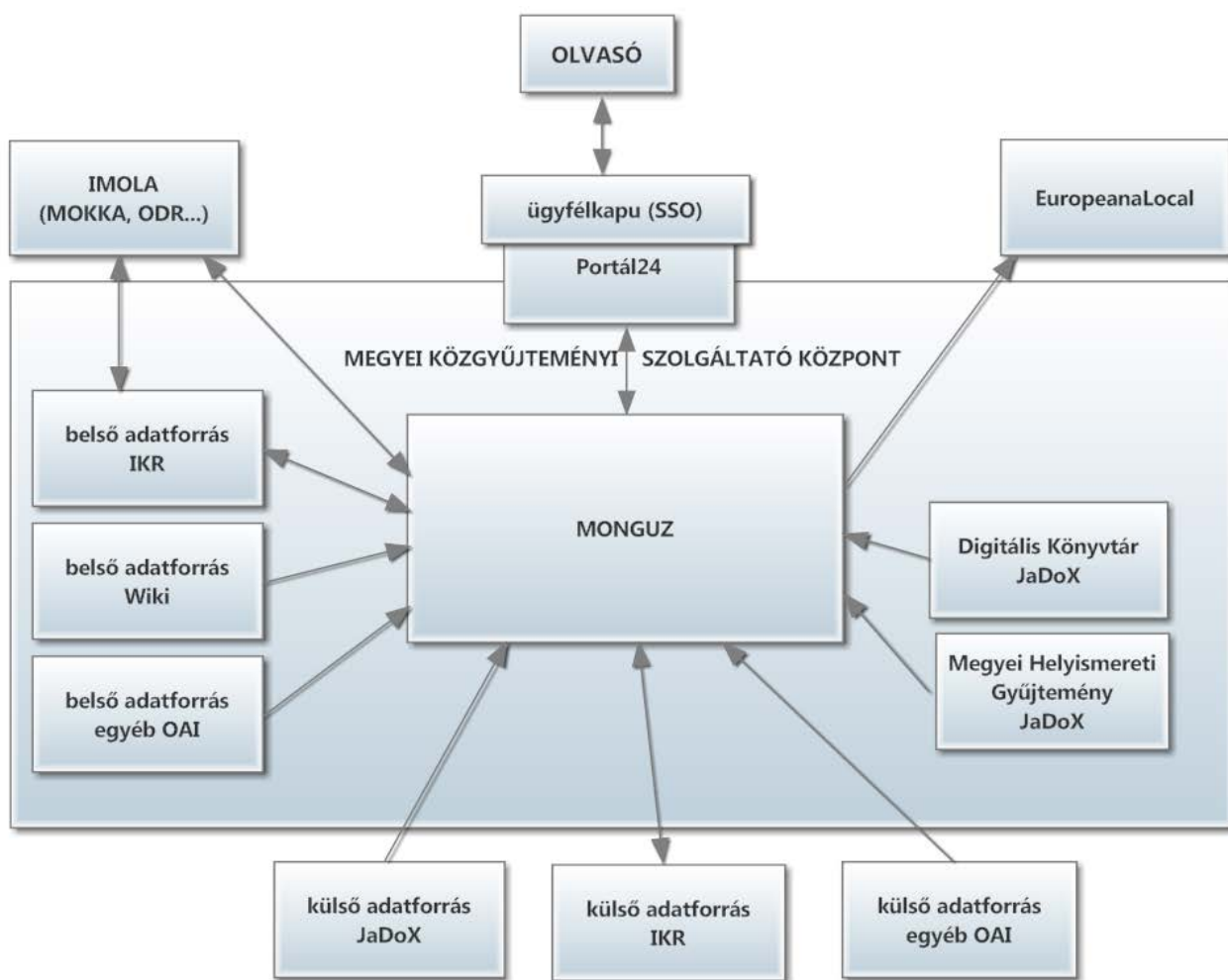
²⁵

példa: <http://www.sk-szeged.hu:19090/>

2. ábra: A szolgáltatás kapcsolati szintjei

- **Partnerek (adatforrások) szintje:** a hagyományos helyi könyvtári szolgáltatások mellett az interneten keresztül 365x24 órában a PORTÁL által biztosítva.
- **Megyei szint:** Térségi, megyei, regionális, szakmai stb. szolgáltató típusú hálózatra épülő Virtuális Tudástár. Együttműködésen alapul, kiterjeszthető könyvtárak, múzeumok, levéltárak, kapcsolódó konzorciumok bevonásával. Részei: közös katalógus, könyvtárközi kölcsönzés, közös lelőhely adatbázis, közös elektronikus könyvtár, (benne a közös helyismereti adatbázis), közösségi Wikipédia, valamint a hatékony együttműködés érdekében helyi és megyei szintű csoportmunka és projektmenedzsment támogatás. Elérhetősége egy központi portálon lehetséges.
- **Országos és nemzetközi szint:** A Magyar Virtuális Könyvtárhoz, annak meglévő, tervezett, illetve lehetséges országos szolgáltatásaihoz és európai központi rendszerekhez csatlakoztatható. MOKKA, ODR, NDA, OLA, (IMOLA), EuropeanaLocal stb., szabványos nyílt protollokon keresztül megvalósított kapcsolat.

3. ábra: A szolgáltatás adatkapcsolati rendszere

A KÖNYVTÁR JÖVŐ program várt eredményei

Általánosságban az akadálymentesen, 24 órában használható könyvtári szolgáltatások biztosítani fogják az egész életen át tartó tanulás lehetőségét, hozzájárulnak a helyi közösség információval való ellátásához, életminőség javításához, a foglalkoztatottság és az egyének versenyképességének növeléséhez, nemzeti kultúránk értékeinek közvetítéséhez, és az olvasási kultúra fejlesztéséhez.

A releváns találatok száma, és ezzel a használói elégedettség is nő, az eddig elérhetetlen információk egy pontról való hozzáférhetősége egyben a használók számának növekedését is eredményezi.

Ezen hatások a fenntartói elvárásoknak is megfelelnek, mivel a meglévő korlátozott erőforrásokat lényegesen hatékonyabban használjuk ki.

Közvetve helyi szinten a társintézmények infrastruktúra-ellátottsága jelentősen javul (az erőforrás megosztás okán), az általuk használt rendszerek integráltsági foka, valamint a feltárt információk elérhetősége nagyságrendileg is új szintre emelkedik. Különösen kiemelendő ez utóbbi, hiszen a társintézmények kilépnek ezzel a helyi korlátaik közül, mind szolgáltató, mind igénybe vevő szerepkörben. Mindemellett a központi portál használatával létre tudják hozni saját felületüket, ahol önmaguk és a helyi szolgáltatásaik bemutatásával, programajánlóikkal azok is megjelenhetnek a világhálón, akik ettől eddig technikai vagy ismeretbéli hiányosságok miatt el voltak zárva.

- Központi szinten a hármas rétegződés segítségével a teljes rendszer **rugalmasan** méretezhető, **bővíthető**, a szabványos protokollok használatával az országos rendszerekhez

(azok jövőbeli változataihoz) is illeszthető.²⁶

- Lehetővé teszi azon könyvtári katalógusok **továbbszolgáltatását** is, amelyek az integráció nélkül nem kapcsolódhatnak a magasabb szintű rendszerekhez.
- Biztosítja azon helyi és regionális információk (helyismereti gyűjtemények) **közös feldolgozását** és egységes felületen való szolgáltatását, amely iránti igény régóta jelen van a közösségi pontokon, és ezen célkitűzést kiemelten támogatja az Európai Unió is.
- Lehetővé teszi a digitalizált **közkincs** teljes szövegű feldolgozását és rendszerezett publikálását, egyben biztosítani képes a jogvédett tartalmak megfelelő **hozzáférését** is, segítve ezzel a kutatást a dokumentum fellelési helyétől távol is.
- A szolgáltató pontokon a használók igénybe vehetik a népszerű web2-es szolgáltatások közgyűjteményekhez igazított, azok **minőségi használatára nevelő**, hatékony alkalmazásait.
- A hatékonyság emelését szolgálja az együttműködő könyvtárak, közgyűjtemények által közösen üzemeltetett **csoportmunka** menedzselő rendszer, amely segítségével a különböző helyszíneken dolgozók összehangolhatják kapcsolódó tevékenységeiket, projektjeiket.
- A központi statisztikai modul biztosítja a forgalom eddig elérhetetlen mélységű **elemezhetőségét**, mind tagintézményi, mind összrendszer-szinten.

Összefoglalás

A megye közgyűjteményeiben őrzött mérhetetlen kincs és kulturális érték elérhetőségének – amely nagyon sok esetben nem is szerezhető be máshonnan, csak a helyi forrásokból –, földrajzi értelemben is bárki számára hozzáférhetővé tételének biztosítása az a feladat, amelyet megfogalmaztam a program kezdetekor.

Egy olyan közösségi, a megye bármely könyvtárára, továbbmenve: bármely közgyűjteményére nyitott szolgáltató rendszer **magját hoztuk létre**, amely a fentebb említett közösségi célt, az értékek helytől független – és ezt egyaránt értve a forrásra és az elérhetőségre is – szolgáltatását biztosítja minden polgár számára.

Nincs az a helyismereti érték, helyi kulturális kincs, adat, teljes szövegű dokumentum, képeslap vagy fotó, hanganyag, katalógustétel vagy kulturális esemény a megyében bárhol, amelyről ne kaphatnánk információt a jövőben.

Ezen – bátran mondhatjuk – európai színvonalú programmal könyvtáraink olyan szolgáltatási szintet valósítanak meg, amely magyarországi példával ezidáig nem rendelkezik.

Záró gondolatok

Mindezek alapján talán kitűnik, hiszek abban, hogy szükség van a könyvtárakra és a könyvtárosokra az új évezredben is. De abban is hiszek, hogy egyben új megközelítésre is szükség van. Az emberiség technikatörténete kiemelten (ebből közvetve, részleteiben talán kultúrtörténete is – az egymásra hatás minden esetre vitathatatlan) igazolja, hogy a paradigmaváltás mindig magával hozta a korábbi rendszerek megszűnését vagy „kényszerű” átalakulását, újak megszületését. És gyakran az előbbiek egyfajta evolúciós fejlődése hozta létre az utóbbiakat. Hiszek abban, hogy a könyvtárak túlélése lehetséges, de ehhez szükség van a mai kor kultúrkörnyezetéhez való evolúciós alkalmazkodásra. A közkönyvtárak (és egyben más közgyűjtemények) részére a fentiekben látom az előzőekben vázolt, a gyakorlatban is kivitelezhető lépéseket. A magyarországi könyvtárak ezidáig az integrált könyvtári rendszerek bevezetésére, használatára törekedtek. Eljött az idő, hogy megvalósítsuk végre egy magasabb strukturális szinten ezen rendszerek egymás közötti integrációját is.

Eleget téve mindezzel a Goethe-től választott mottóban rejlő erős üzenetnek:

²⁶ Tóth Kornél: Mi újság a MOKKA háza táján : Az IMOLA (Integrál MOKKA, ODR, OLA) koncepció. In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. 56. évf. 8. sz. (2009) 351-370. p.

„... az embereknek nemcsak azt kell adni, amit kívánnak, hanem azt is, amit kívánniuk kellene”

Burai István

könyvtári szakinformatikus, könyvtáros

Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár és Művelődési Központ

Debrecen

2012